

Ks. FRANCISZEK WOLNIK

TAJEMNICA KRZYŻA W LITURGII NYSKICH BOŻOGROBCÓW

I. Triduum Paschalne - II. Wspomnienie Zmartwychwstania Chrystusa - III. Święta związane z tajemnicą Krzyża

W duchowości i działalności duszpasterskiej bożogrobców (kanonicy regularni podwójnego krzyża, Fratres Cruciferi Dominici Sepulcri Hierosolymitani, Canonici Regulares Custodes Sanctissimi Sepulcri Hierosolymitani, zwani też w Polsce miechowitami)¹, dominujący był kult męki Pańskiej i Grobu Chrystusa². Ten pasyjny nurt³ wyraźny był nie tylko w liturgii triduum paschalnego, ale w całym niemal roku liturgicznym. Liturgia dni szczególnie związanych z tajemnicą Krzyża zostanie poniżej

¹ O bożogrobcach zob. J. Duchniewski, *Bożogrobcy*, w: Encyklopedia Katolicka KUL, II, 877—882; M. Buliński, *Wiadomość historyczna o zakonie kanoników regularnych, stróżów Grobu Chrystusowego*, Pamiętnik Religijno Moralny 22(1852), 449—490; J. Pekalski, *O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX kanoników, stróżów Św. Grobu jerozolimskiego*, Kraków 1867; J. Z. Łoziński, *Miechowskie Sepulchrum Domini*, Biuletyn Historii Sztuki 31(1969), 151—166; A. Majewski, *Zakony męskie w diecezji wrocławskiej do czasów sekularyzacji*, Warszawa 1991 (maszynopis w Bibliotece Akademii Teologii Katolickiej), 68—70; W. Kolałak - J. Marnecki, *Leksykon godel zakonnych*, Łódź 1994, 29. O bożogrobcach w Nysie zob. W. Herrmann, *Zur Geschichte der Neisser Kreuzherren vom Orden der regulierten Chorherren und Wächter des Heiligen Grabes zu Jerusalem mit dem doppelten roten Kreuz*, Breslau 1938; J. Kębłowski, *Nysa*, Wrocław 1972, 138—173; K. Pawlik, *Dzieła sztuki w klasztorze bożogrobców nyskich w początkach XIX wieku*, Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 12(1987), 311—320; K. Doła, *Rękopisy bożogrobców nyskich (śląskich) z ostatniej ćwierci XVII wieku*, Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne 61(1992), 51—82.

² J. Duchniewski, *Bożogrobcy*, 878.

³ O akcentach pasyjnych w średniowiecznej religijności polskiej zob. J. J. Kopeć, *Treści ideowe kultu świętej włóczni w świetle średniowiecznych źródeł liturgii polskiej*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne" 18(1971), z. 4, 5—24; t e n ż e, *Męka Chrystusa w religijnej kulturze polskiego średniowiecza*, Warszawa 1975, 146—152; t e n ż e, *Przemiany ideowe w pasyjnej pobożności średniowiecza*, w: Studia z dziejów liturgii w Polsce, red. M. Rechowicz, W. Schenk, t. II, Lublin 1976, 463—473; t e n ż e, *Nurt pasyjny w średniowiecznej religijności polskiej*, w: *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, red. H. D. Wojtyśka, J. J. Kopeć, Lublin 1981, 38—60; t e n ż e, *Droga Krzyżowa*, Niepokalanów 1994, s. 12; W. Smerek, *Drogi Krzyżowe. Rys historyczny i teksty*, Kraków 1980, 45—51.

omówiona na podstawie czternastowiecznego Liber Ordinarius⁴ nyskich bożogrobców⁵.

I. TRIDUUM PASCHALNE

1. Wielki Czwartek

W Wielki Czwartek nyskich bożogrobców do chóru wzywały dzwony podobnie jak w święto dziewięciolekcyjne⁶. Po mszy świętej dzwony milkły aż do Wigilii Paschalnej. Podczas tych dni bicie dzwonów zastępowały kołatki, czy też uderzenia w tarcze lub deski ("tabulae lignae"). W liturgii godzin trzech Wielkich Dni nie śpiewano "Deus in adiutorium" ani "Gloria Patri" na zakończenie responsoriów i psalmów. Zamiast "Gloria Patri" kończąc psalmy, śpiewano "Laus tibi Domine" W matutinum opuszczano "Domine labia" i inwitorium⁷, nie śpiewano "Et ne nos inducas", "Jube Domine", "Tu autem Domine", ani "Benedicamus Domino" Od laudesów Wielkiego

⁴ Liber Ordinarius to powszechnie wykorzystywana w średniowieczu księga, służąca do przygotowania liturgii. Zawierała ona szczegółowe informacje dotyczące odprawiania liturgii godzin, mszy świętej i innych nabożeństw w ciągu roku liturgicznego, podawała ona nie tylko rubryki, ale także incipity tekstów liturgicznych odmawianych w czasie liturgii. Dobór tekstów zawartych w księdze ukazywał specyficzny charakter danej katedry, kolegiaty, czy klasztoru. W literaturze brak jednolitej terminologii określającej tę księgę. Używa się jako synonimów określeń: "Agenda", "Agendarum liber", "Ordo", "Ordo divini officii", "Liber Ordinarius" "Ordines", "Ordinarium", "Rubrica", "Rituale" Współcześnie prawie powszechnie w literaturze przedmiotu przyjmuje się określenie "Liber Ordinarius" por E. F o l e y, *The "Libri ordinarii": An introduction*, Ephemerides Liturgicae 102(1988), 129—137; F. K o h l s c h e i n, *Der Paderborner Liber Ordinarius von 1324*, Paderborn 1971, 7; H. S o b e c z k o, *Liturgia katedry wrocławskiej według przedtrydenckiego Liber Ordinarius z 1563 roku*, Opole 1993, 31; F. W o l n i k, *Liturgia godzin w diecezji wrocławskiej w XV wieku*, Opole 1994, 7

⁵ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (BUWr), rękopis I Q 175 (dalej: LO). Kodeks ten pochodzi z pierwszej połowy XIV wieku, zawiera 133 pergaminowe karty o wymiarach 25 cm x 16,5 cm. Rękopis zawiera: kalendarz (k. 1r-6v), proprium de tempore rozpoczynające się od święta dedykacji kościoła (k. 7r), proprium de sanctis (k. 83r-129r) i commune sanctorum (k. 129v-131r). Kalendarz umieszczony w tej księdze opublikował F. W o l n i k, *Kalendarz nyskich bożogrobców według XIV wiecznego Liber Ordinarius*, *Studia Teologiczno Historyczne Śląska Opolskiego* 15(1995), 311—333.

⁶ LO, 39r: "In cena Domini ad tenebras et ad horas pulsantur campane sicut in festo IX lectionum, usque post missam" Sposób sprawowania liturgii w okresie przedtrydenckim zależny był od tak zwanego rytu, stopnia, "dignitas" jakim kalendarze oznaczały poszczególne święta. Najczęściej używane stopnie świąt wylicza H. G r o t e f e n d, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hanover 1891, I, 60. Nyscy bożogrobcy w XIV wieku stosowali następującą klasyfikację świąt: duplex, semiduplex, IX lectionum, III lectionum, memoria.

⁷ Te elementy liturgii godzin opuszczano również w liturgii diecezjalnej, por. W o l n i k, dz. cyt., 137

Czwartku aż do Wielkanocy we wszystkich godzinach śpiewano kolektę bez "Dominus vobiscum" i bez zakończenia "Per Dominum"⁸.

W liturgii godzin tego dnia używano świec. Po zakończeniu każdego z psalmów ciemnej jutrzni i laudesów gaszono jedną świecę⁹ Ostatniej świecy nie gaszono¹⁰, po zakończeniu laudesów przenoszono ją za ołtarz ("in absconso")¹¹ Podobnie należało postępować ze świecami podczas ciemnych jutrzni i laudesów w Wielki Piątek i w Wielką Sobotę.

Ciemną jutrznię rozpoczynano antyfoną "Zelus domus tuae", następnie śpiewano psalm "Salvum me fac", antyfonę "Avertantur", psalm "Deus in adiutorium", antyfonę "Deus meus eripe", psalm "In te Domine", śpiewano lamentacje z Trenów Jeremiasza, po nich responsorium "In monte Oliveti", werset "Veruntamen", responsorium "Tristis est anima mea", werset "Vigilate", responsorium "Ecce vidimus"¹².

W drugim nokturnie śpiewano antyfonę "Liberavit", psalm "Deus iudicium", antyfonę "Cogitaverunt", psalm "Quam toniturus", antyfonę "Exurge Domine", psalm "Ut quod Deus", werset "Deus meus eripe me", czytanie z Komentarza do psalmu "Exaudi Deus oracionem", responsorium "Amicus meus", werset "Melius", responsorium "Erant quasi", werset "Omnis inimici", responsorium "Una hora", werset "Dormite"¹³

W trzecim nokturnie śpiewano antyfonę "Dixi iniquis", psalm "Confitebor", antyfonę "Terra tremuit", psalm "Motus in Iudea", antyfonę "In die tribulacionis", psalm "Voce mea", werset "Homo pacis", czytanie z Listu św. Pawła: "Ego enim accepi", responsorium "Seniores", werset "Congregaverunt", responsorium "Revelaviit celi", werset "In diem", responsorium "Quidam", werset "Os tuum", responsorium "Quidam"¹⁴.

Bezpośrednio po zakończeniu ciemnej jutrzni rozpoczynano laudes. Śpiewano antyfonę "Justificeris Domine", psalm "Miserere mei", antyfonę "Dominus tamquam ovis", psalm "Domine refugium", antyfonę "Contritum est", psalm "Dominus Deus", antyfonę "Exortatus est", psalm "Cantemus", antyfonę "Oblatus est", psalm "Laudate" Po zakończeniu psalmu i powtórzeniu antyfony gaszono wszystkie świece, pozostawiając tylko jedną. Nie śpiewano kapitulum ani wersetów, tylko zaraz po zgaszeniu światła rozpoczynano antyfonę do Benedictus "Traditor autem" i śpiewano Benedictus.

⁸ LO, 40r sine "Dominus vobiscum" et absque conclusionem, que collecta hoc modo dicatur ad omnes horas usque ad Pasca"

⁹ LO, 39v: "ad finem singulorum psalmorum singula extingantur"

¹⁰ W liturgii katedralnej w XV wieku we Wrocławiu podczas ciemnych jutrzni używano 12 świec umieszczonych na specjalnym świeczniku. Gaszono je kolejno po trzy przy śpiewaniu trzeciego responsorium każdego z trzech nokturnów. Dwie kolejne gaszono pod koniec laudesów, dwunastą zapaloną świecę przenoszono za ołtarz, por. K. D o l a, *Liturgia Wielkiego Tygodnia w katedrze wrocławskiej w XV wieku*, Studia Teologiczno - Historyczne Śląska Opolskiego 7(1979), 193.

¹¹ LO, 40r.

¹² LO, 39r.

¹³ LO, 39v

¹⁴ LO, 39v

Teraz następowała dramatyzacja¹⁵: jeden z chłopców ("unus puer") stojąc z prawej strony chóru, śpiewał "Kirie eleison", drugi chłopiec stojąc po lewej stronie chóru, odpowiadał "Kirie eleison", z kolei odpowiadał mu pierwszy chłopiec "Kirie eleison". Następnie dwaj kanonicy stojąc obok ołtarza, śpiewali werset "Jesu Christe qui passus", dwaj inni kanonicy stojąc w środku chóru ("in medio choro") śpiewali "Domine miserere", chór śpiewał "Christus Dominus", młodzieniec z lewej strony śpiewał "Christe eleison", następnie chłopiec z prawej strony odpowiadał "Christe eleison" i chłopiec z lewej strony odpowiadał "Christe eleison". Kanonicy stojący przy ołtarzu śpiewali werset "Qui prophete", odpowiadali im dwaj kanonicy stojący w środku chóru "Domine miserere", dalej chór śpiewał "Christus Dominus", następnie chłopiec z prawej strony "Kirie eleison", młodzieniec z lewej strony również "Kirie eleison", kanonicy stojący blisko ołtarza śpiewają werset "Qui expansis", odpowiadając im dwaj kanonicy w środku chóru, śpiewali "Domine miserere". Teraz następował hymn "Christus Dominus". Po zakończeniu hymnu pierwszy z chłopców pełnym głosem śpiewał "Mortem autem crucis", następuje "Flectamus genua", w ciszy odmawiano "Pater noster", dalej psalm "Miserere". Po zakończeniu psalmu przeor lub hebdomadariusz odmawiał kolektę "Respice quesumus Domine" bez konkluzji¹⁶.

Prymę rozpoczynano od śpiewu psalmu "Deus in nomine", opuszczając "Deus in adiutorium" i hymn. Kolejno śpiewano psalmy: "Beati immaculati", "Retribue" lub "Quiquaque vult". Kończąc psalmy zamiast "Gloria Patri", śpiewano "Laus tibi Domine". Jako responsorium śpiewano "In monte Oliveti" z wersem "Verumtamen", powtarzano responsorium "In monte Oliveti" i werset "Christus factus est pro nobis obediens", kolejno śpiewano "Kirie eleison", "Christe eleison", "Kirie eleison", "Pater noster", "Credo". Przeor lub celebrans rozpoczynał następnie "Confiteor Deo" i odmawiał kolektę "Respice quesumus Domine" bez psalmu "Miserere mei"¹⁷.

Tercję rozpoczynano śpiewem psalmu "Legem pone", opuszczając hymn i antyfonę, następnie śpiewano responsorium "Tristis est anima", werset "Deus meus eripe me", opuszczano "Kirie eleison", "Pater noster" i "Miserere". Po wersecie przeor lub celebrans odmawiał kolektę "Respice quesumus Domine"¹⁸.

¹⁵ Udramatyzowanie, obrazowość była jedną z istotnych cech średniowiecznej liturgii. Do obrzędów włączano dramatyczne wstawki, realizowane przez ukostiumowane postacie, za pomocą dialogu, najczęściej śpiewanego, przedstawiające sceny z Pisma Świętego związane z tajemnicą danej uroczystości, por. J. O k o ń, *Dramat liturgiczny*, w: Encyklopedia Katolicka IV, 183—184; S. W i n d a k i e w i c z, *Dramat liturgiczny w Polsce średniowiecznej*, Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, (1903), 340—355; Z. M o d z e - l e w s k i, *Estetyka średniowiecznego dramatu liturgicznego*, Roczniki Humanistyczne, 12(1964) z. 1, 5—69; J. L e w a ń s k i, *Dramat liturgiczny*, Średniowieczne gatunki dramatyczno - liturgiczne, Wrocław 1966, z. 1, 19—20; t e n ż e, *Dramat i teatr średniowiecza i renesansu w Polsce*, Warszawa 1981.

¹⁶ LO, 39v 40r.

¹⁷ LO, 40r

¹⁸ LO, 40r—40v

Sekstę rozpoczynał psalm "Defecit", po nim śpiewano responsorium "Ecce vidimus", werset "Exurge" i kolektę podobnie jak w godzinach poprzednich¹⁹

Podczas nony śpiewano psalm "Mirabilia", responsorium "Amicus meus", werset "Homo pacis" i orację jak w poprzednich godzinach.

Po nonie następowała msza święta. Msza ta miała uroczysty charakter - celebrowali ją towarzyszyli diakon i subdiakon ubrani w dalmatykę i tunikę. W trakcie tej mszy świętej nyscy bożogrobcy mogli konsekrować krzyżmo²⁰, wtedy odpowiednio zmieniano śpiew introitu. Lekcją w tej mszy św. był fragment Listu do Koryntian "Convenientibus nobis", jako ewangelię czytano Ewangelię św. Jana "Ante diem festum Pasche" Msza święta miała własne "Communicantes", nie przekazywano podczas niej znaku pokoju²¹. Podczas tej mszy świętej należało konsekrować, wystarczającą na dwa kolejne dni ilość komunikantów i jedną dodatkową, dużą hostię potrzebną w liturgii Wielkiego Piątku²².

Bezpośrednio po zakończeniu komunii rozpoczynały się nieszpory. Śpiewano: antyfonę "Calicem", psalm "Credidi", antyfonę "Cum hiis qui", psalm "Ad Dominum", antyfonę "Ab hominibus iniquis", psalm "Eripe me", antyfonę "Custodi me", psalm "Domine clamam", antyfonę "Considerabam", psalm "Voce mea", a bezpośrednio po nim antyfonę do Magnificat "Cenantibus" "Magnificat", "Dominus vobiscum", "Benedicamus Domino" i kończy się liturgię mszy świętej i nieszporów nie udzielając błogosławieństwa²³ Liber Ordinarius nyskich bożogrobców przewiduje możliwość odmawiania nieszporów bez uczestniczenia we mszy świętej²⁴ Należało wtedy odmówić całe nieszpory bez opuszczania niektórych części, jak to czyniono podczas celebracji wspólnotowej.

Kolejnym obrzędem liturgii Wielkiego Czwartku było tzw. "mandatum" - umywanie nóg wybranym biednym duchownym lub świeckim²⁵ Dokonywał go przeor w asyście innych kanoników. Rozpoczynając obrzęd, chór śpiewał psalm "Miserere" z "Gloria Patri" Po zakończeniu psalmu przeor odmawiał orację "Acciones nostras" z "Per Christum Dominum nostrum" W czasie tej modlitwy wszyscy zgromadzeni pochylali głowy w stronę biednych jako wyraz szacunku²⁶ Po zakończeniu modlitwy przeor w asyście innych kanoników podchodził do każdego z wybranych biednych z naczyniem z wodą, pochylał się przed każdym, obmywał mu nogi, a po obmyciu przekazywał znak pokoju. W tym czasie kantor rozpoczynał śpiew antyfony "Manda-

¹⁹ LO, 40v.

²⁰ LO, 40v: "si crisma consecrandum est, dicatur ad introitum... Zapis ten wskazuje na jerozolimskie pochodzenie nyskiego kodeksu.

²¹ LO, 40v: "osculum pacis non datur"

²² LO, 40v—41r.

²³ LO, 40v

²⁴ LO, 41r: "Si vero dicantur vespere absque missae celebracione..."

²⁵ LO, 41r: "pauperes clericos vel laycos"

²⁶ LO, 41r: "Et dum hec oracio dicitur fratres omnes coram pauperibus capita sua more adorantium inclinient"

tum novum", psalmu "Beati immaculati", antyfony "Dominus", psalmu "Deus misereatur", antyfony "Postquam surrexit", psalmu "Audite", antyfony "Si ego Dominus", psalmu "Exemplum", antyfony "In hoc cognoscent", psalmu "Pacem meam do vobis", antyfony "Vos vocatis me", psalmu "Dixit Jesus discipulis suis", antyfony "In diebus illis", psalmu "Maria optimam partem", antyfony "Maria ergo", psalmu "Dimissa sunt", antyfony "Domine tu", psalmu "Domine non tantum", antyfony "Diligamus", psalmu "Et hoc mandatum", antyfony "Ubi est caritas", psalmu "Ecce quam bonum", antyfony "Congregavit nos", psalmu "Ecce quam bonum", antyfony "Maneat in nobis", psalmu "Mane ante", antyfony "Cena facta" i antyfony "Ante diem festum" Po zakończeniu obmywania nóg i śpiewów przeor śpiewał "Kirie eleison", "Christe eleison", "Kirie eleison", "Pater noster", "Et ne nos inducas", "Ostende nobis Domine", "Suscepimus", "Tu mandasti", "Domine exaudi oracionem", "Dominus vobiscum" i orację "Adesto Domine" Po zakończeniu obrzędu zapraszano biednych do klasztornego refektarza na wspólny z zakonnikami posiłek, połączony z rozdawaniem podarunków²⁷

Po zakończeniu posiłku wszyscy gromadzili się znów w kościele na obrzędzie obmycia ołtarza. Kapłani wraz z diakonami ubranymi w alby, obnażali ołtarze, a następnie obmywali, polewając je winem i wodą²⁸. W tym czasie śpiewano responsorium z oficjum rymowanego "In monte Oliveti" z wersetami²⁹

Następnie gromadzono się w klasztorzym refektarzu skąd w procesji wraz z diakonem ubranym w dalmatykę, subdiakonem ubranym w tunikę, niosąc świece, kadzidło, Ewangeliarz, kierowano się do kościoła, w miejsce, gdzie wcześniej celebrowano mandatum. Tam diakon prosił przeora o błogosławieństwo i rozpoczął czytanie ewangelii "Ante diem festum" Na zakończenie przeor udzielał wszystkim błogosławieństwa³⁰.

Liturgię Wielkiego Czwartku kończyła kompleta. Śpiewano podczas niej: "Confiteor Deo", psalmy "Cum invocarem", "In te Domine", "Ecce nunc", "Nunc dimittis", nie czytano kapitulum, śpiewano kolektę "Respice nos"³¹.

Bardzo bogata była liturgia pierwszego dnia triduum paschalnego u nyskich bożogrobców, bogatsza od liturgii diecezjalnej wrocławskiej³². Rozbudowana była

²⁷ LO, 41r—41v

²⁸ LO, 41v: "Cum autem hora collacionis prope est omnes in ecclesiam conveniant ubi sacerdotes et diaconi albi induti altaria vino et aquam lavent cantando..."

²⁹ LO, 41v: "cantando resp. "de historia" "In monte Oliveti"; Oficja rymowane określane mianem "historia" w sposób poetycki, rymowany "opowiadały historię" tajemnicy czczonej w danym dniu, por. J. K. n a p e, *Zur Benennung der Officium im Mittelalter Das Wort "historia" als liturgischer Begriff*, *Archiv für Liturgiewissenschaft* 26(1986), 305—320. Oficja rymowane były popularne w średniowiecznej liturgii. O rymowanych oficjach w średniowiecznej liturgii diecezji wrocławskiej zob. S o b e c z k o, dz. cyt., 201; W o l n i k, dz. cyt., 79—80.

³⁰ LO, 41v—42r.

³¹ LO, 42r.

³² Średniowieczną liturgię Wielkiego Czwartku diecezji wrocławskiej opisują: D o l a, *Liturgia Wielkiego Tygodnia*, 193—199; S o b e c z k o, dz. cyt., 326—331; W o l n i k, dz. cyt., 136—139.

modlitewna strona mandatum: śpiewano więcej antyfon i psalmów podkreślających istotę tego obrzędu, wymowny jest gest pochylenia głów w stronę zgromadzonych biednych podczas pierwszej modlitwy, wspólny posiłek z zaproszonymi i obdarowanie ich podarunkami. Istotną cechą liturgii przedtrydenckiej były dramatyzacje. U bożogrobców udratyzowany charakter miał laudes. Godny zauważenia jest udział młodzieńców w tej dramatyzacji. Zauważyć również trzeba prawo bożogrobców do konsekracji krzyżem w czasie mszy wielkoczwartkowej.

2. Wielki Piątek

W dniu tym do chóru, na ciemną jutrznię i pozostałe godziny officium divinum wzywał zakonników głos kołatek³³. Do ciemnej jutrzni zapalano, podobnie jak poprzedniego dnia, świece, gaszono je również identycznie jak w Wielki Czwartek.

W pierwszym nokturnie śpiewano antyfonę "Astiterunt reges terrae", psalm "Quare fremuerunt", antyfonę "Diviserunt sibi", psalm "Deus, Deus meus respice", antyfonę "Insurrexerunt in me", psalm "Deus illuminacio", werset "Diviserunt sibi", następnie Lamentacje "Aleph. Ego vir videns", responsorium "Omnes amici", werset "Et dederunt", responsorium "Vinea", werset "Ego quidam", responsorium "Tamquam", werset "Filius quid"

W drugim nokturnie śpiewano psalm "Domine ne in furore", antyfonę "Confundantur", psalm "Expectans", antyfonę "Alieni", psalm "Deus in nomine", werset "Insurrexerunt in me", czytanie "Exacerunt", responsorium "Barrabas latro", werset "Ecce turba", responsorium "Tradiderunt me", werset "Astiterunt", responsorium "Jesum tradidit", werset "Et ingressus"

Trzeci nokturn rozpoczynano antyfoną "Ab insurgentibus in me", dalej śpiewano psalm "Eripe me Domine", antyfonę "Longe fecisti", psalm "Domine Deus", antyfonę "Captabant", psalm "Deus", werset "Ab insurgentibus in me", czytanie z Apostoła "Festinemus", responsorium "Caligaverunt", werset "Quos omnes", responsorium "Velum templi", werset "Cum ergo"³⁴.

W laudesach śpiewano antyfonę "Proprio filio suo", psalm "Miserere", antyfonę "Anxiatus", psalm "Domine ex", antyfonę "Ait latro", psalm "Deus Deus", antyfonę "Dum conturbata", psalm "Domine audivi", antyfonę "Memento mei", psalm "Laudare", antyfonę do Benedictus "Posuerunt super caput eius" Po zakończeniu śpiewu ostatnią świecę zносиło się za ołtarz, podobnie jak w Wielki Czwartek. Następnie w sposób bardzo uroczysty, niosąc świece i kadzidło, przenosiło się w procesji Krzyż na Górę Kalwarię³⁵ Śpiewano w tym czasie antyfonę "Posuerunt" dalej śpiewało się

³³ LO, 42r: "Parasceve Pasce, VI feria ante Pasca. Pro signis fiat tabularum sonnis ad tenebras et alias horas"

³⁴ LO, 42r—42v

³⁵ LO, 42v: "Interim quod laudes matutinas cantantur. sancta crux cum omnia reverencia clericis cum candelis et thuribus precedentibus in montem calvarie. in loco ubi Christus pro nostra salute passus est deponitur" Procesja na Górę Kalwarię miała miejsce w Jerozolimie. U nyskich bożogrobców zapewne urządzało się procesję do kaplicy symbolizującej Górę Kalwarię.

"Kirie eleison", podobnie jak w Wielki Czwartek, wersety: "Qui expansis", "Qui propheticis", "Vita in ligno" Na zakończenie śpiewało się "Kirie eleison", "Pater noster", z psalmem "Miserere" i odmawiało kolektę leżąc krzyżem³⁶.

Przed rozpoczęciem godziny mniejszej, zakonnicy wchodząc do chóru, padali na twarz i odmawiali modlitwę³⁷

Godziny mniejsze sprawowało się w Wielki Piątek podobnie jak poprzedniego dnia, z tym wyjątkiem, że ciche modlitwy, preces i kolekty na zakończenie godzin odmawiało się leżąc krzyżem, a responsoria i wersety brało się z oficjum rymowanego³⁸ Następnie odmawiało się "Confiteor", potem: w prymie responsorium "Omnes amici", werset "Proprio filio suo", w tercji: responsorium "Vinea mea" werset "Diviserunt sibi", w sekście responsorium: "Tamquam ad latronem", werset "Insurrexerunt in me", w czasie nony: responsorium "Barrabas latro", werset "Ab insurgentibus in me"

Po odśpiewaniu nony rozpoczynała się wielkopiątkowa liturgia męki i śmierci Pańskiej. Czytano lekcję "In tribulacione sua", po jej zakończeniu śpiewano traktus "Domine audivi", następnie odmawiano modlitwę "Deus a quo, et Judas", bez "Dominus vobiscum" i bez "Flectamus genua", potem czytano drugą lekcję "Dixit Dominus ad Moyses et Aaron", śpiewano traktus "Eripe me" Po zakończeniu tego śpiewu rozpoczynano pasję "Egressus Jesus cum discipuli" Zarówno pasję jak i czytania rozpoczynano tego dnia "sine titulo"³⁹. Po zakończeniu pasji odmawiano modlitwę "Dilectissimi nobis" z "Flectamus genua" Następnie dwaj kapłani ubrani w czerwone kapy udawali się za ołtarz, wychodząc zza ołtarza w procesji, wynosili krzyż zasłonięty ozdobną zasłoną. W czasie tej procesji z krzyżem śpiewano antyfonę "Popule meus", dwaj klerycy stojąc w pobliżu nich odpowiadali, "Hagios", chór śpiewał "Sanctus Deus", w tym czasie trzy razy przyklękano. Potem kapłani śpiewali antyfonę "Quia eduxit te", klerycy odpowiadali "Hagios", chór śpiewał "Sanctus Deus", kapłani śpiewali antyfonę "Quid ultra debui", klerycy odpowiadali "Hagios", chór "Sanctus Deus" W trakcie tego śpiewu niosący krzyż zbliżali się do chóru. Przed wejściem do chóru odkrywali krzyż i ukazywali go ludowi. W tym czasie kapłani rozpoczynali śpiew "Ecce lignum crucis, chór podejmował "In quo salus" Następnie kantor rozpoczynał psalm "Beati immaculati" W ten sam sposób krzyż był ukazany ludowi drugi i trzeci raz. Chór śpiewał kolejną antyfonę "Crucem tuam adoramus" i psalm "Deus misereatur" Następnie kantor rozpoczynał antyfonę "Dum Fabricator mundi", werset "O admirabile" Po wersecie młodzieńcy śpiewali hymn "Crux fidelis" W tym czasie miała miejsca adoracja krzyża. Najpierw przeor zbliżył się do krzyża, padł po raz pierwszy przed nim na twarz i odmawiał modlitwę "Domine Jesu Christe, Deus verus",

³⁶ LO, 42v: non stando sed prostrati"

³⁷ LO, 43r: "ad terciam fiat signorum sonitus, et fratres chorum ingressi prostrati dicant dominicam oracionem, qua finita surgant et dicant horas ut prenotatum est"

³⁸ LO, 42v—43r: "Hore istius diei dicantur sicut diei hesterne, hoc excepto quod secrete oraciones et preces et collecte in fine horarum dicantur cum prostracione et resp. et vers. erunt de historia hodierna"

³⁹ LO, 43r.

po jej ukończeniu podnosił się, podchodził bliżej krzyża, po raz drugi padał na twarz i odmawiał modlitwę: "Deus qui Moysi famulo tuo" Po tej modlitwie powstawał, zbliżał się aż do krzyża, trzeci raz padał na twarz i odmawiał modlitwę: "Domine Jesu Christe, qui nos per crucis passione", powstając podchodził do samego krzyża, przykładał przed nim i oddawał mu cześć przez ucałowanie. W podobny sposób zbliżali się parami do krzyża kolejni zakonnicy i czcili krzyż. Po dokonaniu adoracji przez wszystkich zakonników, podczas śpiewu przez chór antyfony "Super omnia ligna", krzyż ustawiano na podwyższeniu przed ołtarzem. Następnie jeden z kapłanów niosących krzyż odmawiał kolektę "Respice quesumus Domine"⁴⁰.

Rozpoczęła się missa praesantificatorum⁴¹. W procesji udawano się do ołtarza. Po odmówieniu aktu pokutnego u stopni ołtarza, celebrans, zwykle przeor, przystępował do ołtarza. Następnie subdiakon w procesji z udziałem świec bez kadzidła przynosił na ołtarz Ciało Pańskie poprzedniego dnia konsekrowane, kielich z winem nie konsekrowanym oraz wodę. Najświętszy Sakrament oraz kielich z winem, kładł na korpore, na ołtarzu okrytym jednym tylko lnianym obrusem. Celebrans mieszał wino z wodą, a następnie podobnie jak w czasie mszy świętej odmawiał: "Oremus. Preceptis salutaribus moniti", "Pater noster", "Et ne nos inducas", odpowiadano: "Sed libera nos a malo" celebrans: "Amen" Celebrans odmawiał dalej "Libera nos quesumus Domine", odmawiając "Da propicius pacem", nie całował pateny, nie odmawiał "Per eundem Dominum nostrum Jesum", łamał hostię, a następnie po słowach "Per omnia secula seculorum", cząstkę hostii wrzucał do kielicha, milcząc. Nie śpiewano "Agnus Dei", nie przekazywano sobie znaku pokoju. Komunię przyjmował celebrans, potem pozostali uczestniczący w liturgii. Po Komunii świętej i ablucji rozpoczynano śpiew nieszporów⁴²

W nieszporach śpiewano antyfonę "Calicem salutaris" i dalej podobnie jak w Wielki Czwartek, jako antyfonę do Magnificat śpiewano "Cum accepisset", kolektę "Respice quesumus Domine"⁴³

Kolejną częścią liturgii wielkopiątkowej było przeniesienie Krzyża do "Bożego Grobu"⁴⁴. Obrzędu tego w wielkim skupieniu, z pobożnością dokonywał przeor, wraz z całym konwentem braci, niosąc Krzyż z szacunkiem, bez obuwia. Następnie zakonnicy adorowali Krzyż przy "Bożym Grobie"⁴⁵ Podobnie później adorowali Krzyż wierni⁴⁶.

⁴⁰ LO, 43r—43v.

⁴¹ W liturgii jerozolimskiej tę część wielkopiątkowych obrzędów sprawowano na Górze Kalwarii, por. LO, 43v: "Tunc patriarcha cum ministris veniant in montem Calvarie ubi missa est hodie celebranda"

⁴² LO, 43v—44r

⁴³ LO, 44r.

⁴⁴ LO, 44r: "Completo officio, sancta Crux in loco crucifixionis Christi deposita"

⁴⁵ LO, 44r: "Patriarcha et ab omnium conventu fratrum cum devocione et nudis pedibus suppliciter adoretur Crux"

⁴⁶ LO, 44r: "ibidem ab omnium populo devote similiter adoretur"

Liturgie Wielkiego Piątku kończyła kompleta odmawiana podobnie jak w Wielki Czwartek⁴⁷

Wielki Piątek, dzień krzyżowej ofiary Chrystusa, był w liturgii bożogrobców dniem pełnym powagi, skupienia. Często tego dnia stosowano w liturgii milczenie⁴⁸ i prostrację jako znak uniżenia wobec Boga i najgłębszej modlitwy⁴⁹. Znakiem uniżenia wobec tajemnicy Męki Chrystusa było także zdejmowanie obuwia przez celebrans. Bogate tego dnia były dramatyzacje w liturgii podkreślające zbawcze wydarzenia Wielkiego Piątku. Charakterystyczna dla bożogrobców jest stosowana w wielkopiątkowej mszy (z darów uprzednio poświęconych) praktyka zanurzania Ciała Pańskiego w nie konsekrowanym winie zmieszanym z wodą w celu jego konsekrowania, a także zwyczaj budowania "Bożego Grobu"⁵⁰ i przenoszenia tam w uroczystej procesji Krzyża na zakończenie obrzędów wielkopiątkowych. Dramatyzacja ta (nazywana "depositio crucis") miała symbolizować pogrzeb Chrystusa⁵¹. Zgodnie ze zwyczajem przy Grobie Chrystusa czuwało czterech kanoników od rana w Wielki Piątek do południa w Wielką Sobotę⁵².

3. Wielka Sobota. Wigilia Paschy.

Ciemną jutrznię rozpoczynano podobnie jak w dni poprzednie. W pierwszym nokturnie śpiewano antyfonę "In pace in idipsum", psalm "Cum invocarem", antyfonę "Habitabit", psalm "Domine quis habitabit", antyfonę "Caro mea", psalm "Conserva me Domine", werset "In pace in idipsum", czytano Lamentację Jeremiasza "Reddet eis", responsorium "Sepulto Domino", werset "Ne forte", responsorium "Jerusalem, Jerusalem", werset "Deduc", responsorium "Plange quasi virgo"

W drugim nokturnie śpiewano antyfonę "Elevamini", psalm "Domini est terra", antyfonę "Credo", psalm "Deus illuminatio", antyfonę "Domine", psalm "Exaltabo te", werset "Caro mea", czytano "Et amici", responsorium "Recessit", werset "Deduxit", responsorium "O vos omnes", werset "Attendite", responsorium "Ecce quoniam", werset "In pace factus sum"

W trzecim nokturnie śpiewano antyfonę "Deus adiuva", psalm "Deus in nomine", antyfonę "In pace factus sum", psalm "Notus in Judea", antyfonę "Factus sum", psalm "Domine Deus", werset "In pace factus", czytano fragment Listu świętego Pawła "Qua propter intermittentes", responsorium "Estinatus sum", werset "Posuerunt me", respon-

⁴⁷ LO, 44r.

⁴⁸ O znaczeniu ciszy i milczenia w liturgii zob. B. N a d o l s k i, *Liturgika*, t. I: Liturgika fundamentalna, Poznań 1989, 115—120; A. C e b u l a, *Milczenie w liturgii*, Oleśnica 1993.

⁴⁹ Por T S i n k a, *Zarys liturgiki*, Kraków 1994, 77—78.

⁵⁰ Niektórzy znawcy polskich zwyczajów liturgicznych (np. W Muratowicz, S. Jamiolkowski) bożogrobcom przypisują upowszechnienie Bożego Grobu w Polsce, por. H. P i w o ń s k i, *Bożogrobcy. Liturgia*, w: Encyklopedia Katolicka, II, 881—882; Z. G o r c z e w s k i, *Boży Grób*, w: Encyklopedia Katolicka, II, 882—885.

⁵¹ J. O k o ń, *Dramat liturgiczny*, 186; J. L e w a ń s k i, *Dramat liturgiczny*, 41—43.

⁵² H. P i w o ń s k i, *Bożogrobcy. Liturgia*, 882.

sorium "Agnus Dei Christe", werset "Christus factus est", responsorium "Sicut ovis", werset "In pace factus est"⁵³

W laudesach śpiewano antyfonę "O mors", psalm "Judica me", antyfonę "Attendite", psalm "Deus, Deus meus", antyfonę "A porta inferi", psalm "Ego dixi", antyfonę "O vos omnes", psalm "Laudo", antyfonę do Benedictus "Mulieres", werset⁵⁴ "Qui propheticę", werset "Vita in ligno", werset "Qui latroni"⁵⁵.

W prymie śpiewano: responsorium "Sepulto Domino", werset "Proprio filio"; w tercji: responsorium "Jerusalem", werset "In pace inidipsum"; w sekście: responsorium "Plange", werset "Tu autem Domine miserere mei"; w nonie: responsorium "O vos omnes", werset "In pace factus est" Pozostałe elementy godzin mniejszych odmawiało się podobnie jak w dniu poprzednim⁵⁶.

Po ukończeniu godzin mniejszych, o odpowiedniej porze⁵⁷ rozpoczynano liturgię wielkosobotnią. Bogaty tego dnia zestaw dwunastu lekcji ze Starego Testamentu czytano "sine titulo" Pierwsze było czytanie z Księgi Rodzaju "In principio creavit", po nim odmawiano orację "Deus qui mirabilia" Oracje tego dnia odmawiano "cum genu flexione" Dalej czytano lekcję "Noe vero" z oracją "Deus in commutabilis", lekcję "Tempertavit Deus Abraham" i orację "Deus fidelium", lekcję "Factum est in vigilia", responsorium "Cantemus Domino", kolektę "Deus cuius antiqua", czytanie "Hec est hereditas", orację "Deus qui ecclesiam", czytanie "Audi Israel", orację "Omnipotens sempiterne Deus", czytanie "Sancta est super me", kolektę "Deus qui nos", czytanie "Apprehendent septem", śpiewano traktus "Vinea facta est", kolektę "Deus qui in omnibus", czytanie "Dixit Dominus ad Moysen", orację "Omnipotens sempiterne Deus", czytanie "Factum est", kolektę "Deus qui diversitatem", czytanie "Scripsit Moyses", responsorium "Attende celum", orację "Deus celsitudo", czytanie "Nabuchodonosor", kolektę "Omnipotens sempiterne Deus", traktus "Sicut", orację "Concede quaesumus"⁵⁸.

Po zakończeniu czytań rozpoczynano śpiew Litanii: "Kirie eleison", "Christe eleison", "Kirie eleison", "Deus miserere" Litanie śpiewano aż do chwili, gdy w kościele pojawił się przyniesiony ogień⁵⁹, wtedy śpiew przerywano i następowało poświęcenie ognia. Na początku obrzędu poświęcenia śpiewano "Te Deum laudamus", następnie zgodnie ze zwyczajem przeor błogosławił ogień i świecę, a diakon rozpoczął śpiew

⁵³ LO, 44r—44v

⁵⁴ LO, 44v: ...sed versus cantandi iuxta altare"

⁵⁵ LO, 44v

⁵⁶ LO, 44v

⁵⁷ LO, 44v: "Sabato Sancto hora competenti officium sic agantur

⁵⁸ LO, 44v—45r.

⁵⁹ LO, 45r: et cantatur quousque ignis advenit. Qui dum advenit statim incipitur "Te Deum laudamus"" Jest to zapewne ślad po bardzo popularnej w Kościele Jerozolimskim tzw. ceremonii ognia jerozolimskiego. Zwyczaju tego mimo zakazu Stolicy Apostolskiej z dnia 9 marca 1238 roku u bożogrobców nie usunięto z obrzędów, por. P i w o ó s k i, art. cyt., 882.

hymnu "Exultet" Po zakończeniu hymnu w procesji udawano się do chrzcielnicy⁶⁰. W trakcie procesji śpiewano dalszą część litanii. Przy chrzcielnicy patriarcha święcił wodę i udzielał chrztu jednemu lub dwom niemowlętom, pozostałym dzieciom chrztu udzielał dziekan⁶¹. Po zakończonym chrzcie procesja wracała do chóru, śpiewając krótką litanie⁶². Następnie celebrans intonował donośnym głosem "Kirie eleison", "Gloria in excelsis", "Dominus vobiscum", "Oremus" i kolektę "Deus, qui hanc sacramentissimam noctem" Jako lekcję czytano "Si conresurrexistis" z Listu św. Pawła do Kolosan, śpiewano alleluja, werset "Confitemini Domino", traktus "Laudate Domino", czytano Ewangelię według św. Mateusza "Vespere sabbati" Nie odmawiano "Credo", lecz od razu po "Dominus vobiscum" i "Oremus" śpiewano sekretę "Suscipe quesumus Domine preces" i prefację. Dalej odmawiano kanon mszalny z własnym "Communicantes" i "Hanc igitur", "Pater noster" i "Pax Domini" Nie śpiewano "Agnus Dei", nie przekazywano znaku pokoju. Komunię przyjmował tylko celebrans, nie udzielano jej wiernym⁶³.

Od razu po komunii kapłan kantor rozpoczynał nieszpory. Śpiewano antyfonę "Alleluja", psalm "Laudate Dominum omnes gentes", z "Gloria Patri", antyfonę do Magnificat "Vespere autem", Magnificat i kolektę. Następnie diakon śpiewał "Ite missa est" lub "Benedicamus Domino"⁶⁴.

W komplecie śpiewano antyfonę "Alleluja", psalm "Cum invocarem", psalm "In te Domine", psalm "Ecce nunc" "Nunc dimittis", antyfonę "Alleluja", kolektę "Spiritus nobis", "Dominus vobiscum", "Benedicamus Domino, alleluja"⁶⁵ Kompletka kończyła liturgię Wielkiej Soboty.

Wielka Sobota to dzień, w którym w liturgii wspomina się czas spoczynku Jezusa Chrystusa w grobie. U bożogrobców nyskich w liturgii wielkosobotniej zwraca uwagę bardzo bogaty zestaw czytań rozważano dzieje zbawienia, czytając dwanaście lekcji ze Starego Testamentu. Szczególnie uroczystą oprawę miała liturgia światła. Istotną częścią liturgii Wigilii Paschalnej była liturgia chrzcielna. W tę noc paschalną od niepamiętnych czasów Kościół włączał swych nowych członków do wspólnoty Chrystusowej.

4. Niedziela Wielkanocna

W matutinum nie śpiewano "Domine labia mea" ani "Deus in adiutorium", lecz od razu śpiewano inwitatorium "Alleluja, surrexit Dominus" i psalm "Venite adoremus" Następnie nie śpiewano hymnu, tylko od razu antyfonę "Ego sum qui", psalm "Beatus

⁶⁰ LO, 45r: "ad fontes"

⁶¹ LO, 45r: "Et benedictis fontibus, patriarcha baptisavit unum infantem vel duos, ceteros decanus"

⁶² LO, 45r: "Deinde de fontibus redeunt in chorum cantando brevem letaniam"

⁶³ LO, 45r—45v

⁶⁴ LO, 45v.

⁶⁵ LO, 45v

vir", antyfonę "Postulavi patrem", psalm "Quare fremuerunt", antyfonę "Ego dormivi", psalm "Domine quid multi", antyfonę "Duplicentur", werset "Resurrexit Dominus, alleluja" Czytania wykonywali lektorzy, a związane z czytaniem responsoria i wersety kantorzy ubrani w odświętne, jedwabne, białe kapy. Czytano ewangelię "Maria Magdalena", śpiewano werset "Angelus Domini", responsorium "Angelus Domini", werset "Ecce procedet", responsorium "Dum transisset", werset "Et valde mane", "Gloria Patri" i powtarzano "Dum transisset"⁶⁶.

Już w trakcie śpiewu, zgodnie ze starożytnym zwyczajem⁶⁷, trzech klerycy przebierali się za ołtarzem za "trzy niewiasty" Po zakończeniu śpiewu responsorium udawali się do Grobu Pańskiego, niosąc złote lub srebrne naczynia z oliwą, świece i kadzidło i śpiewając w drodze trzykrotnie "O Deus, o quis revoluet" Przed wejściem do Grobu oczekiwało na nich dwóch innych kleryków trzymających świece w rękę, ubranych w białe alby, z białymi welonami na głowach, symbolizujących aniołów. Gdy zbliżyły się "trzy niewiasty", stojący u Grobu śpiewali "Quem queritis mulieres", "trzy niewiasty" odpowiadały "Jesum Nazarenum", dwaj stojący u Grobu śpiewali "Non est hic, surrexit", następnie "niewiasty" wchodziły do Grobu szukając Jezusa, odmawiały tam modlitwę, a następnie wracały do chóru. Będąc w środku chóru pełnym głosem rozpoczynały śpiew antyfony "Alleluja. Resurrexit Dominus" Po zakończeniu tej antyfony celebrans śpiewał "Te Deum laudamus" z wersem "In resurrectione tua Christe, alleluja"⁶⁸.

Następnie rozpoczynano śpiew laudesów, opuszczając "Deus in adiutorium" Śpiewano antyfonę "Angelus autem", psalm "Dominus regnavit", nie śpiewano kapitulium, hymnu i wersetu. Jako antyfonę do Benedictus śpiewano "Et valde mane", kolektę "Deus qui hodierna die"⁶⁹

W prymie również opuszczano "Deus in adiutorium" i hymn. Godzinę tę rozpoczynano antyfoną "Alleluja", następnie śpiewano psalmy: "Deus in nomine", "Beati immaculati", "Retribue" Nie śpiewano kapitulium i responsorium "Jesu Christe", lecz po psalmie i antyfonie śpiewano responsorium "Hec dies" bez wersetu i kolektę "Concede quesumus"⁷⁰.

Po prymie wszyscy gromadzili się przy Bożym Grobie ze świecami i kadzidłem. Tam trwając na modlitwie i adoracji, oczekiwali przybycia celebransa⁷¹. Celebrans rozpoczynając udzielał zgromadzonym błogosławieństwa, kropił święconą wodą, następnie kantor śpiewał "Salve festa dies" i rozpoczynała się procesja wokół kościoła lub jego kruzgankami. W trakcie procesji śpiewano wersety. Gdy procesja wchodziła do kościoła kantor rozpoczynał śpiew antyfony "Christus resurgens", następnie werse-
tów "Dicant nunc Iudei" i "Surrexit Dominus de sepulcro", oracji "Deus qui hodierna

⁶⁶ LO, 45v

⁶⁷ LO, 45v: ...consuetudinem antiquam"

⁶⁸ LO, 45v—46r.

⁶⁹ LO, 46r.

⁷⁰ LO, 46r

⁷¹ Kodeks wymienia "patriarchę i innych biskupów" LO, 46r

die", następnie powtarzano werset "Salve festa dies", śpiewając wracano do chóru⁷² i rozpoczynano tercję.

W tercji opuszczano "Deus in adiutorium" i hymn, śpiewano antyfonę "Alleluja", psalm "Legem pone", bezpośrednio po psalme śpiewano responsorium "Hec dies" bez wersetu i orację "Presta quesumus omnipotens Deus"⁷³

Na uroczystą sumę, która następowała po tercji, wszyscy ubierali się w kapy⁷⁴. Na introit śpiewano "Resurrexit", psalm "Domine probasti me", "Christus vincit", "Christus regnat", następnie "Kirie eleison", "Gloria in excelsis", orację "Deus qui hodierna die" Jako lekcję czytano List do Koryntian "Fratres expurgate", śpiewano responsorium "Hec dies", werset "Confitemini", "Alleluja", werset "Pascha nostra", sekwencję "Fulgens preclara", ewangelię według św. Marka "Maria Magdalena", odmawiano Credo, podczas ofiarowania śpiewano "Terra tremuit", werset "Notus in Judea", werset "Et factus est", śpiewano własną prefację, własne "Comunicantes" i "Hanc igitur"⁷⁵

Sekstę i nonę odmawiano podobnie jak tercję.

Nieszpory tego dnia śpiewano w następujący sposób: zamiast "Deus in adiutorium" na początku śpiewano "Kirie eleison", "Christe eleison", następnie antyfonę "Alleluja", psalmy "Dixit Dominus" "Confitebor" "Beatus vir", powtarzano antyfonę "Alleluja", śpiewano responsorium "Hec dies", werset "Confitemini", responsorium "Alleluja", werset "Pascha nostra", werset "Epulemur", "Alleluja", następnie śpiewano prośbę "Victime paschalis", opuszczano kapitulium, hymn i werset, do Magnificat śpiewano antyfonę "Et respicientes" Po Magnificat i po powtórzeniu antyfony następowało "Dominus vobiscum", kolekta "Deus qui hodierna die", "Dominus vobiscum", "Benedicamus Domino, alleluja" Dalej śpiewano antyfonę "Alleluja, hec sola", psalm "Laudate pueri", po zakończeniu psalmu rozpoczynała się procesja do chrzcielnicy. W czasie procesji śpiewano psalm "In exitu", po jego zakończeniu młodzieńcy śpiewali "Alleluja", werset "Laudate pueri", werset "Sit nomen" i powtarzano "Alleluja" śpiewano antyfonę "Et dicebant", psalm "Magnificat" i kolektę "Presta quesumus omnipotens Deus" Po oracji natychmiast rozpoczynano antyfonę "Christus resurgens", a procesja od chrzcielnicy udawała się do Bożego Grobu. Tam śpiewano werset "Dicant nunc Iudei", następnie kolejny werset "Surrexit Dominus de hoc sepulcro, alleluja" i odmawiano kolektę "Solita, quesumus Domine" Po kolekcie następowało "Dominus vobiscum" i "Benedicamus Domino, alleluja" W ten sposób kończyły się nieszpory⁷⁶, procesja w ciszy powracała do chóru.

W czasie komplety śpiewano: "Jube Domine", "Confiteor", antyfonę "Alleluja", psalmy "Cum invocare" "In te Domine", "Ecce nunc" "Nunc dimittis", opuszczano

⁷² LO, 46r—46v; por. H. P i w o ń s k i, *Liturgia wielkanocna u bożogrobców w Miechowie*. Roczniki Teologiczne - Kanoniczne 16(1969), z. 4, 101—102.

⁷³ LO, 46v: "Isto modo dicatur terciam usque ad feriam quintam"

⁷⁴ LO, 46v: "Ad magnam missam, totus chorus in cappis"

⁷⁵ LO, 46v.

⁷⁶ LO, 46v—47r

kapitulum i hymn, po powtórzeniu antyfony śpiewano responsorium "Hec dies" bez wersetu, dalej "Dominus vobiscum" odmawiano kolektę "Spiritus nobis", a na zakończenie: "Dominus vobiscum" i "Benedicamus Domino"⁷⁷

W liturgii bożogrobców uroczyste czczono tajemnice Męki i śmierci Chrystusa, zgodnie z duchowością zakonu i powszechną w średniowieczu tendencją oddawania kultu cierpiącemu człowieczeństwu Chrystusa⁷⁸, ale także radośnie przeżywano Niedzielę Wielkanocną, podkreślając odkupieńczą rolę Chrystusowego Zmartwychwstania. Wyrazem tej wielkanocnej radości były nie tylko odświeżone szaty liturgiczne, które używano tego dnia i zewnętrzny splendor w liturgii, ale paschalną radość oddawały przede wszystkim liturgiczne teksty modlitw, czytań, śpiewów, wykonywanych podczas mszy świętej i liturgii godzin. Przykładem tej wielkanocnej radości jest przede wszystkim częsty śpiew "Alleluja" Bardzo ważne jest w liturgii wielkanocnej podkreślenie związku Zmartwychwstania Chrystusa z sakramentem Chrztu Świętego. Związek ten widzimy nie tylko w obrzędach Wigilii Paschalnej, w czasie których udzielano sakramentu chrztu, ale także w nieszporach Niedzieli Wielkanocnej, podczas których odbywała się uroczysta procesja do chrzcielnicy⁷⁹ Specyficznym dla bożogrobców zwyczajem była procesja do Bożego Grobu, również w trakcie nieszporów Niedzieli Wielkanocnej. Procesje do chrzcielnicy i do Bożego Grobu urządzano także podczas nieszporów dni w oktawie Wielkanocnej. Zauważyć należy także zwyczaj śpiewania w procesji do Bożego Grobu wersetu "Surrexit Dominus de hoc sepulcro" Praktykowano u nyskich bożogrobców dramatyzację "Visitatio sepulcri" różniącą się od dramatyzacji powszechnie spotykanej w liturgii diecezjalnej (brak drugiej części obrzędu wędrówki św. Piotra i św. Jana do Grobu)⁸⁰ Dramatyzacja ta, proweniencji jerozolimskiej, została u bożogrobców z powodu braku miejsca⁸¹, już w XIV wieku zaniechana⁸².

II. WSPOMNIENIE ZMARTWYCHWSTANIA CHRYSTUSA

1. Oktawa Wielkanocna

Uroczystość Zmartwychwstania, jako najważniejsze święto w roku liturgicznym, posiadało swoją oktawę, radość paschalna przeżywana była w liturgii przez kolejnych

⁷⁷ LO, 47r.

⁷⁸ Por. K. G ó r s k i, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, 49; W H r y n i e w i c z, *Chrystus nasza Pascha. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*. t. I, Lublin 1987, 183.

⁷⁹ Był to powszechny zwyczaj w średniowiecznej liturgii. O bogatej zewnętrznej oprawie tej procesji wspomina W S c h e n k, *Śłużba Boża*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. K u m o r - Z. O b e r t y ń s k i, Poznań 1974, I, cz. 1, 433.

⁸⁰ J. L e w a ń s k i, *Popularny dramat i teatr polskiego Odrodzenia*, w: *Odrodzenie w Polsce*, Warszawa 1956, 348.

⁸¹ LO, 46v: "propter astancium multitudinem"

⁸² P i w o ń s k i, *Bożogrobcy. Liturgia*, 882.

osiem dni. Liturgię godzin w te dni sprawowano śpiewając te same antyfony, responso-
ria, wersety, co w Niedzielę Zmartwychwstania⁸³, niektóre godziny kanoniczne od-
prawiano identycznie jak w dniu uroczystości⁸⁴. W poszczególne dni oktawy wielka-
nocnej aż do soboty w niesporach miała miejsce procesja do chrzcielnicy, podobnie
jak w Niedzielę Wielkanocną. W drodze powrotnej do chóru procesja miała stację przy
Bożym Grobie⁸⁵. Podczas tej procesji zmieniano tylko niektóre modlitwy i śpiewy.

2. Niedziele Wielkanocne

W liturgii bożogrobców każdą niedzielę w okresie od Wielkanocy do Wnie-
bowstąpienia Pańskiego⁸⁶ przeżywano jako pamiątkę Zmartwychwstania Pana. Charak-
terystyczny w te niedziele był zwyczaj urządzania procesji po porannej mszy świętej
(missa matura)⁸⁷. Po mszy świętej odbywała się aspersion. Śpiewano wtedy antyfonę
"Vidi aquam", psalm "Confitemini", "Gloria Patri", powtarzano "Vidi aquam", werset
"Ostende nobis Domine" i kolektę "Exaudi nos". Po aspersion rozpoczynała się procesja.
Uczestniczyli w niej wszyscy zakonnicy, ubrani w kapy. Wychodząc z chóru, rozpoc-
zynano śpiew antyfony "Sedit angelus", następnie śpiewano werset "Crucifixum", po
nim responsorium "Dum transisset" z wersetem. Podczas pierwszej stacji (ante
refectorium) śpiewano antyfonę "O crux gloriosa", werset "Arbor amata". Kolejna
stacja miała miejsce "ante locum Calvarie"⁸⁸, śpiewano wtedy werset "Dicite in nacio-
nibus" i orację "Deus qui cruce". Następnie śpiewano antyfonę "Ego sum", werset
"Ego sum", a podczas trzeciej stacji przy Bożym Grobie werset "Surrexit Dominus de
hoc sepulcro" i kolektę "Deus qui hodierna die". Po odmówieniu kolekty procesja
wracała do chóru śpiewając antyfonę "Lux perpetua", werset "Vox leticie", na za-
kończenie odmawiano kolektę o Wszystkich Świętych. Po procesji rozpoczynało
tercje⁸⁹.

⁸³ Por. LO, 47r—49v

⁸⁴ Liber Ordinarius w Poniedziałek Wielkanocny poleca: "ad primam et ceteras horas sicut ipsa die
Pasche" LO, 47v; we wtorek stwierdza "hore ut supra" - LO, 48r, podobnie w pozostałe dni oktawy.

⁸⁵ W Niedzielę Wielkanocną Liber Ordinarius stwierdza: "Sic fiunt processiones ad fontes et ad
sepulcrum usque ad sabbato sicut preceptum est, excepto que collectae aliquae et antiphonae immit-
antur" LO, 47r

⁸⁶ Niedziele te liczone kolejno jako Niedziele po Wielkanocy (np. "Dominica prima post Pascha"
LO, 49v), aż do Piątej Niedzieli po Wielkanocy (LO, 55r). Następną niedzielę nazywano "Dominica
infra octavas Ascensionis" (LO, 58v).

⁸⁷ Procesja była istotnym elementem liturgii przedtrydenckiej. Odbywała się ona zwykle w każdą
niedzielę, po zakończeniu tercji, a przed sumą. Procesja rozpoczynała się aspersioną, odbywała się
zazwyczaj wewnątrz kościoła, w jej trakcie miała miejsce tzw. "stacja", podczas której wykonywano
odpowiednie śpiewy zmieniające się zależnie od okresu liturgicznego, por. P. S c z a n i e c k i,
Śłużba Boża w dawnej Polsce, Poznań 1962, 36—45. O procesjach w liturgii wrocławskiej zob. F
W o l n i k, *Liturgia godzin*, 89—97

⁸⁸ LO, 50v: "Interim vadit processio ante locum Calvarie"

⁸⁹ LO, 50r—50v.

Ten porządek procesji należało zachować we wszystkie niedziele aż do Wniebowstąpienia Pańskiego⁹⁰.

Druga procesja charakterystyczna dla liturgii bożogrobców odbywała się w trakcie matutinum. Po odmówieniu psalmów i czytań śpiewano "Benedicamus Domino" i wyruszano z chóru śpiewając antyfonę "Sedit angelus" i werset "Crucifixum" i kierowano się do Bożego Grobu. Przy Grobie śpiewano werset "Surrexit Dominus de hoc sepulcrum" i kolektę "Deus qui hodierna die" i w ten sposób kończono matutinum. Procesja wracała do chóru, śpiewając antyfonę "O gloriosa" lub dowolną inną antyfonę o Matce Bożej, werset "Post partum virgo" i kolektę "Adiuvet nos" Procesję kończono w chórze⁹¹.

Taką procesję, jako wspomnienie Zmartwychwstania Chrystusa, należało urządzać we wszystkie niedziele od Wielkanocy aż do Adwentu z wyjątkiem uroczystości Zesłania Ducha Świętego⁹².

3. Ostatnia Niedziela po Zesłaniu Ducha Świętego

Wszystkie niedziele wielkanocne u bożogrobców były wspomnieniem Wielkanocy. Również w niedziele po Zesłaniu Ducha Świętego poprzez urządzenie procesji do Bożego Grobu wspomniano Zmartwychwstanie Chrystusa. Wśród tych niedziel szczególną kommemorację Wielkanocy obchodzono w ostatnią niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego. W niedzielę tę w liturgii przedtrydenckiej czczono tajemnicę Trójcy Świętej. U bożogrobców, zarówno w liturgii godzin tej niedzieli, jak i w tekstach mszalnych, bardzo wyraźna jest tematyka wielkanocna⁹³

Już w pierwszych niesporach omawiany Liber Ordinarius poleca teksty typowo wielkanocne: kapitulum "Christus resurgens", responsorium "Dum transisset", nakazuje procesję do Bożego Grobu. Podczas stacji przy Bożym Grobie śpiewano werset "Et valde mane", czterej kanonicy ubrani w kapy śpiewali "Gloria", następnie hymn "Chorus nove", werset "Surrexit Dominus de hoc sepulcro", antyfonę do Magnificat "Vespere autem" i kolektę wielkanocną⁹⁴

W komplecie należało śpiewać antyfonę do Nunc dimittis "Alleluja, surrexit Dominus"⁹⁵

W matutinum śpiewano inwitorium "Alleluja, surrexit Dominus vere", w pierwszym nokturnie werset "Resurrexit Dominus, alleluja", czytano ewangelię "Maria

⁹⁰ LO, 50v: "Hoc modo fiant processiones omnibus diebus dominicis usque ad Ascensionem"

⁹¹ LO, 50r

⁹² LO, 50r: "Et fiat hec processio omnibus diebus dominicis post matutinum, usque ad Adventum Domini, excepto die Penthecostis"

⁹³ "Dominica ante adventum, proximam, quam alii faciunt de Trinitate, nos facimus de resurrectione", LO, 75r; por. S c z a n i e c k i, dz. cyt., 35—36; J. K o p e ć, *Teksty Oficjum Sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani u bożogrobców miechowskich i w "Proprium Poloniae"*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 20(1970), 192—193.

⁹⁴ LO, 75r.

⁹⁵ LO, 75r

stabat ad monumentum", śpiewano responsorium "Maria Magdalena", werset "Cito euntes" W drugim nokturnie śpiewano antyfony: "Crucifixus surrexit", "Crucem sanctam subiit", "Surgens Jesus", również werset i responsoria tego nokturnu głosiły Zmartwychwstanie Pana: "Surgens Jesus", "Surrexit Dominus de sepulcro", "Et valde mane" Podobnie w trzecim nokturnie śpiewano antyfony: "Surrexit Dominus de sepulcro", "Surrexit Christus", "Post passionem" oraz werset i responsoria: "Surrexit Dominus de sepulcro", "Angelus Domini", "Et valde mane", "Mulieres"⁹⁶.

W laudesach tej niedzieli na związki z Wielkanocą wskazują: kapitulum "Christus resurgens", werset "Gavisi sunt discipuli", antyfona do Benedictus "Sedit angelus" W trakcie śpiewu tej antyfony odbywała się procesja do Bożego Grobu. Tam śpiewano "Benedictus" i odmawiano kolektę "Deus, qui hodierna die"⁹⁷

Również w godzinach mniejszych powtarzają się wielkanocne responsoria, werset i antyfony: w prymie "Angelus autem", "Qui resurrexit", w tercji kolekta "Deus qui hodierna die"⁹⁸.

W czasie mszy świętej śpiewano introit "Resurrexi", wielkanocna była kolekta "Deus, qui hodierna die", a na ofiarowanie darów śpiewano "Angelus Domini"⁹⁹

W drugich nieszpórach także widzimy wielkanocne elementy: śpiewano antyfonę "Angelus Domini", kapitulum "Christus resurgens", responsorium "Et valde mane", werset "Resurrexit Dominus" lub "Mane nobiscum"¹⁰⁰. Zmartwychwstanie Chrystusa należało wspominać w liturgii całego tygodnia¹⁰¹

III. ŚWIĘTA ZWIĄZANE Z TAJEMNICĄ KRZYŻA

1. Podwyższenie Krzyża Świętego (Exaltatio Sanctae Crucis) - 14 września

Święto Podwyższenia Krzyża Świętego powstało w Jerozolimie w związku z dedykacją dwóch bazylik: Zmartwychwstania (Anastasis) - 13 września i Męczenników 14 września. W tym właśnie dniu pokazuje się (unosi, podnosi exaltatio) krzyż wiernym. Egeria informuje, że uroczystości te mają związek z odnalezieniem drzewa krzyża przez świętą Helenę, matkę cesarza Konstantyna¹⁰². Prawdopodobnym jest, że Krzyż odnaleziono między 335 a 347 rokiem¹⁰³

Nyscy bożogrobcy w tym dniu sprawowali liturgię w najwyższym rycie - duplex¹⁰⁴

⁹⁶ LO, 75r—75v

⁹⁷ LO, 75v.

⁹⁸ LO, 75v—76r.

⁹⁹ LO, 76r.

¹⁰⁰ LO, 76r.

¹⁰¹ LO, 76r: "In crastino et per totam ebdomadam fit memoria de resurrectione"

¹⁰² T S i n k a, *Zarys liturgiki*, Gościkowo-Paradyż 1988, 145.

¹⁰³ B. N a d o l s k i, *Liturgika, t. II: Liturgia i czas*, Poznań 1991, 122—123.

¹⁰⁴ LO, 118r.

W pierwszych nieszporach śpiewano antyfonę "Nativitas gloriose", kapitulum "Christus factus est", responsorium "Per tuam crucem", hymn "Signum crucis", werset "Hoc signum", antyfonę do Magnificat "O crux benedicta", orację "Deus, qui unigeniti filii"¹⁰⁵.

W matutinum śpiewano hymn "Salve crux" W pierwszym nokturnie śpiewano antyfony: "Nos autem", "Adoremus crucis", "Adoremus te", werset "Hoc signum" W drugim nokturnie śpiewano antyfony: "Crux alma fulget", "O crux admirabilis", "Tuam crucem", werset "Adoramus te Christe" W trzecim nokturnie śpiewano antyfony: "Salvator mundi", "Crucem tuam adoramus", "Super omnia", werset "Tuam crucem"

W laudesach śpiewano antyfony: "O magnum pietatis", "Salva nos Christe", "Per signum crucis", "Crux benedicta", "Ecce crucem", kapitulum "Michi autem", hymn "Signum crucis", antyfonę do Benedictus "O crux benedicta"

W prymie śpiewano antyfonę "O magnum pietatis", responsorium "Jesu Christe", werset "Qui nos salvasti in cruce"¹⁰⁶. Następnie celebrowano mszę "Sacerdos Dei" Jeżeli uroczystość Podwyższenia Krzyża Świętego wypadła w niedzielę, po mszy miała miejsce aspersion, a po niej śpiewając antyfonę "Ego sum Alpha" rozpoczynano procesję do Bożego Grobu. Przy Grobie śpiewano werset "Surrexit Dominus de hoc sepulcro", odmawiano orację "Deus qui hodierna die" i procesja podążała dalej śpiewając antyfonę "O crux gloriosa"¹⁰⁷ W tercji i pozostałych godzinach mniejszych śpiewano antyfony z laudesów.

Sumę celebrowano śpiewając w introicie "Nos autem", jako Graduał śpiewano "Christus factus" werset "Alleluja, salva nos" lub "Alleluja, dulce lignum" W drugich nieszporach śpiewano antyfonę "O magnum pietas", kapitulum "Nos autem", hymn "Signum crucis", werset "Hoc signum", antyfonę do Magnificat "O crux", kolektę "Deus qui unigenitum filii"¹⁰⁸.

W liturgii uroczystości Podwyższenia Krzyża Świętego wyraźny jest nurt pasyjny. Wykorzystywane w liturgii godzin i mszy świętej teksty: antyfony, responsoria, wersety, czytania sławią drzewo Krzyża i bezpośrednio nawiązują do krzyżowej ofiary Jezusa Chrystusa.

2. Znalezienie Krzyża Świętego (Inventio Sanctae Crucis) - 3 maja

W tym dniu bożogrobcy sprawowali liturgię w najwyższym rycie duplex¹⁰⁹ Jeżeli tego dnia uroczystość Znalezienia Krzyża zbiegała się z Dniem Krzyżowym,

¹⁰⁵ LO, 118r.

¹⁰⁶ LO, 118r—118v

¹⁰⁷ LO, 118v: "Et vadit processio in montem Calvarie. vers. "Hoc signum" oratio "Deus, qui unigeniti filii", ibique celebratur missa" Zapis ten wskazuje na jerozolimski rodowód nyskiego Liber Ordinarius.

¹⁰⁸ LO, 118v

¹⁰⁹ LO, 3r.

sprawowano oficjum z uroczystości Znalezienia Krzyża, dodając wspomnienie Dni Krzyżowych¹¹⁰

W pierwszych nieszpórach antyfony i psalmy śpiewano z przypadającego dnia, kapitulum "Christus factus est" lub "Michi autem", responsorium "Per tuam crucem", hymn "Signum crucis", werset "Hoc signum", antyfonę do Magnificat "O crux benedicta", orację "Deus qui in preclara"

W matutinum śpiewano inwitorium "Alleluja, hoc signum tuum crucis", hymn "Salve crux sancta" W pierwszym nokturnie śpiewano antyfonę "Crucifixus surrexit", psalmy: "In Domino confido", "Domine quis", "Domini est terra" werset "Hoc signum crucis", czytano "Perexit beata Helena", ewangelie "Erat homo ex phariseis", responsorium "Dulce lignum", werset "Hoc signum", responsorium "Tuam crucem", werset "Adoramus te"

W drugim nokturnie śpiewano antyfonę "Crucem sanctam", psalmy: "Omnes gentes", "Jubilate Deo" "Notus in Judea", werset "Adoramus te", responsorium "O crux benedicta", werset "Michi autem", responsorium "Adoramus te", werset "Tuam crucem", responsorium "Per tuam crucem", werset "Miserere nostri"

W trzecim nokturnie śpiewano antyfonę "Ecce crucem Domini", werset "Tuam crucem", "O crux gloriosa", werset "Hoc signum", responsorium "Nos autem", "Michi autem", responsorium "O crux", werset "Custodi Domine", "Te Deum laudamus", werset "Omnis terra"¹¹¹.

W laudesach śpiewa się antyfony "Helena Constantine", "Tunc precepit", "Helena sancta", "Orabat", "Cum orasset", kapitulum "Michi autem", hymn "Signum crucis", werset "Omnis terra", antyfonę do Benedictus "O crux benedicta", kolektę "Deus, qui in preclara"¹¹².

Prymę rozpoczynano antyfoną "Helena Constantine", dalej śpiewano tę godzinę jak w święto duplex. Po prymie następowała msza poranna.

Jeżeli uroczystość Znalezienia Krzyża wypadła w niedzielę, po mszy świętej porannej odbywała się procesja do krzyża¹¹³ W procesji uczestniczyli zakonnicy ubrani w kapy. W trakcie procesji śpiewano antyfonę "O crux splendidior" Po powrocie procesji do chóru, jak w każdą niedzielę następowała aspersion, śpiewano "Vidi aquam", orację "Exaudi nos sancte pater" i śpiewem antyfony "Ego sum Alpha" rozpoczynano procesję do Bożego Grobu. Po zakończeniu antyfony, przy Grobie śpiewano antyfonę "Ego sum vera salus", werset "Surrexit Dominus de hoc sepulcrum", przy śpiewie antyfony "Sedit angelus" procesja kierowała się jak w każdą niedzielę, wokół kościoła, przez klasztor z powrotem do chóru. Po antyfonie "Sedit

¹¹⁰ LO, 105r: "Si diebus rogacionum evenerit, totum officium de festo peragatur cum memoria rogacionum"

¹¹¹ LO, 105r—105v

¹¹² LO, 105v.

¹¹³ LO, 106v: "de choro ad locum ubi sancta crux est deposita"

angelus", odmawiano orację i rozpoczynano kolejną antyfonę "O crux gloriosa", werset "Dicite in nacionibus" i na zakończenie orację "Deus, qui cruce[m] sanctam"¹¹⁴.

W tercji, która następowała po zakończeniu procesji, śpiewano antyfonę "Tunc precepit", kapitulium "Nos autem", responsorium "Hoc signum", wersety "Cum Dominus", "Adoramus te Christe", orację "Deus, qui unigeniti"

Sumę odprawiano śpiewając introit "Nos autem", psalm "Deus misereatur", kolektę "Deus, qui in preclara", czytano lekcję "Confido de vobis", śpiewano sekwencję "Salve crux" lub "Laudes cruci", ewangelię "Erat homo"¹¹⁵

Sekstę rozpoczynano śpiewając antyfonę "Helena sancta", kapitulium "Christus factus est", responsorium "Adoramus te", wersety "Quia per cruce[m]" i "Tuam cruce[m]", kolektę "Perpetua quesumus"

W nonie śpiewano antyfonę "Cum orasset", kapitulium "Michi autem" lub "Per lignum", responsorium "Tuam cruce[m]", werset "Tuam gloriosam", kolektę "Adesto nobis"

W drugich nieszporych śpiewano antyfonę "Helena Constantine", kapitulium "Michi autem", responsorium "O crux", hymn "Signum crucis", werset "Hoc signum crucis", antyfonę do Magnificat "O crux", kolektę "Deus, qui in preclara"¹¹⁶.

Jeżeli uroczystość Znalezienia Krzyża wypadła w sobotę, należało śpiewać nieszpory z uroczystości. Z nieszporymi należało połączyć procesję do Bożego Grobu. W czasie procesji śpiewano antyfonę "Christus resurrexit", werset "Dicant nunc"¹¹⁷ Podobnie, tylko bez procesji należało celebrować nieszpory w przypadku zbiegu uroczystości Znalezienia Krzyża i innego święta rangi duplex. Jeżeli uroczystość ta wypadła w niedzielę, to w sobotę również odbywała się procesja¹¹⁸.

3. Świętej Heleny, królowej, matki Konstantyna - 17 sierpnia¹¹⁹

Z uroczystością Znalezienia Krzyża, związany jest kult świętej Heleny, której tradycja przypisuje liczne fundacje kościołów w Ziemi Świętej - między innymi bazyliki na Górze Oliwnej, w Betlejem, przede wszystkim zaś odnalezienie drzewa Krzyża Świętego. Opowiadanie o tych wydarzeniach, spotykane po raz pierwszy u św. Ambrożego, krytyka historyczna odrzuca¹²⁰

¹¹⁴ LO, 106r.

¹¹⁵ LO, 106r.

¹¹⁶ LO, 106r—106v

¹¹⁷ LO, 106v: "Festum Sancte Crucis, si fuerint in sabbato vespere secunde fiant de festo et fiat processio ad sepulcrum"

¹¹⁸ LO, 106v.

¹¹⁹ LO, 4v. Święta Helena dopisana została inną ręką w kalendarzu także w dniu 8 lutego, LO, 1v

¹²⁰ K. K u ż m a k, *Helena, Flavia Julia Augusta*, w: Encyklopedia Katolicka, VI, 645—647; H. F r o s, F S o w a, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczny - hagiograficzny*. Kraków 1975, 263—264; E. Z w o l s k i, *Helena matka Konstantyna Wielkiego w świetle historii*, Zeszyty Naukowe KUL 5(1962) z. 2, 53—76.

Świętą Helenę czczono liturgią rangi memoria¹²¹

W dniu 15 lipca bożogrobcy pierwotnie obchodzili święto na pamiątkę zdobycia Miasta Świętego przez Krzyżowców w dniu 15 lipca 1099 roku. Uroczystość Zdobycia Jerozolimy zastąpiono w 1157 roku świętem Poświęcenia Kościoła Grobu Chrystusa¹²². Ponieważ nyski Liber Ordinarius wspomina o jednej i drugiej uroczystości, ich liturgia zostanie poniżej omówiona¹²³

4. Uroczystość zdobycia Jerozolimy (In liberacione civitatis s. Jerusalem).

W pierwszych nieszpórach śpiewano antyfonę "Ecce nomen Domini", psalm "Omnia laudate", antyfony "Jerusalem respice", "Leva Jerusalem", "Urbs fortitudinis", "Levabit Dominus", kapitulum "Surge illuminare", responsorium "Quis Deus", werset "Notam fecisti", hymn "Urbs beata", werset "Reges Tharsis", antyfonę do Magnificat "Venit lumen", kolektę "Omnipotens sempiternus Deus"¹²⁴.

W matutinum śpiewano inwitorium "Filie Syon" W pierwszym nokturnie śpiewano antyfony: "Afferte Domino", "Fluminis impetus", "Psalite Domino", werset "Reges Tharsis", czytania: "Surge illuminare", "Omne pecus", "Gloria Lybani", responsorium "Civitas Jerusalem"

W drugim nokturnie śpiewano antyfony: "Suscepimus Deus", "Omnis terra", "Omnes gentes", werset "Omnes de Saba", czytanie "Spiritus Domini super me", responsorium "Sicut", werset "Dabo in Syon", czytanie "Gaudens gaudebo", responsorium "Super muros", czytanie "Super muros", responsorium "Illuminare", werset "Et ambulabit"

W trzecim nokturnie śpiewano antyfony: "Adorate Domino", "Adorate Deum" "Notum fecit" werset "Omnes gentes", ewangelię "Cum intrasset Jesus", responsorium "Hec est Jerusalem", werset "Porte eius", responsorium "Vidi civitatem", werset "Vidi angelum"¹²⁵

W laudesach śpiewano antyfony: "Iocundare filia", "Letamini", "Jerusalem gaude", "Omnes naciones", "Cantate Domino", kapitulum "Filii tui de longe", hymn "Hoc in templo" werset "Adorate Domino", antyfonę do Benedictus "Benedicta sit creatrix", orację "Omnipotens sempiternus Deus, qui dedisti"¹²⁶.

W prymie śpiewano antyfonę "Iocundare filia" Po prymie odbywała się procesja do innego kościoła. Na rozpoczęcie procesji śpiewano responsorium "Benedictus Dominus", wchodząc do kościoła intonowano antyfonę "Pax eterna", werset "Domum tuam", następnie procesja kierowała się w stronę południowej bramy miasta, w miejsce,

¹²¹ LO, 4v

¹²² P i w o ń s k i, *Bożogrobcy. Liturgia*, 881–882.

¹²³ Święta te nie są odnotowane w kalendarzu, por LO, 4r

¹²⁴ LO, 115r.

¹²⁵ LO, 115r–115v

¹²⁶ LO, 115v

w którym zdobyto Jerozolimę i tam odbywała się stacja. Podczas stacji miało miejsce kazanie do ludu, po zakończeniu kazania celebrans udzielał zgromadzonym błogosławieństwa i śpiewano antyfonę "Gracias tibi Deus". Następnie procesja wracała do kościoła Bożego Grobu, śpiewając odpowiednie responsoria. Przy wejściu do kościoła śpiewano antyfonę "Ego sum alpha". Kolejną stację urządzano przy Grobie Chrystusa. W trakcie tej stacji śpiewano werset "Surrexit Dominus de hoc sepulcro", orację "Deus, qui hodierna die" i o Matce Bożej antyfonę "Alma Redemptoris", werset "Post partum" oraz orację "Famulorum tuorum"¹²⁷

Po procesji następowała tercja. Śpiewano w trakcie niej hymn "Hoc in templo" lub "Nunc sancte", antyfonę "Letamini cum Jerusalem", kapitulum "Surge illuminare", responsorium "Reges Tharsis", werset "Omnes de Saba"

We mszy świętej śpiewano introit "Letare Jerusalem", kolektę "Omnipotens sempiterna Deus", lekcję "Surge illuminare", graduał "Omnes de Saba", werset "Surge illuminare", "alleluja", werset "Dies sanctificatus", sekwencję "Clara chorus" lub "Manu plandant", ewangelię według św. Mateusza "Cum intrasset Jesus"

W sekście śpiewano hymn "Hoc in templo" lub "Rector potens", antyfonę "Jerusalem gaude", kapitulum "Fili tui de longe", responsorium "Omnes de Saba", werset "Omnes gentes", orację "Omnipotens sempiterna Deus edificator"

W nonie śpiewano hymn "Hoc in templo" lub "Rerum Deus", antyfonę "Cantate", kapitulum "Leva Jerusalem", responsorium "Omnes gentes", werset "Adorate Dominum"

W nieszpórach śpiewano antyfonę "Iocundare filia", kapitulum "Surge illuminare", hymn "Urbs beata", werset "Beati qui" lub "Reges Tharsis"¹²⁸.

5. Święto poświęcenia kościoła Grobu Chrystusa (Dedicatio ecclesiae Dominici Sepulcri)

Święto to swoją treścią wspomina poświęcenie bazyliki Grobu Pańskiego, nawiązuje jednak również do zdobycia Jerozolimy przez Krzyżowców. Wyrazem związku tych dwu uroczystości była msza święta poranna, procesja urządzana podobnie jak w uroczystość Zdobycia Jerozolimy¹²⁹ i niektóre teksty używane w liturgii obydwu świąt. Liturgię tego dnia należało sprawować szczególnie uroczyście¹³⁰.

W pierwszych nieszpórach śpiewano antyfony i psalmy z przypadającego dnia, kapitulum "Unus quisque", responsorium "Domus mea" werset "Domum tuam", hymn "Urbs beata", werset "Domum tuam", antyfonę do Magnificat "O quam metuendus", kolektę "Deus qui invisibiliter"¹³¹

¹²⁷ LO, 115v—116r.

¹²⁸ LO, 116r

¹²⁹ LO, 116r: "Missa matura tantum de capacione cantatur, sed processio numquam obmittitur, sed festive peragatur"

¹³⁰ LO, 116v: "Eodem die dedicatio ecclesiae Dominici sepulcri, quam agimus sollemniter iuxta mandatum Domini Fulcherii patriarche"

¹³¹ LO, 116r.

W matutinum śpiewano inwitorium "Filie Syon currite" Natomiast w pierwszym nokturnie: antyfonę "Tollite portas", psalm "Domini est terra", antyfonę "Erit michi", psalm "Deus noster", antyfonę "Edificavit", psalm "Magnus Dominus" werset "Domum tuam", czytanie z pism świętego Augustyna, responsorium "In dedicacione templi", werset "Fundata est", responsorium "Fundata est", werset "Venientes", responsorium "Domus mea", werset "Domum tuam"

W drugim nokturnie śpiewano antyfonę "Non est hic aliud", psalm "Quam dilecta", antyfonę "Vidit Jacob", psalm "Fundamenta eius", antyfonę "Erexit Jacob", psalm "Domine Deus salutis", werset "Domus mea", responsorium "Benedic Domine", werset "Si peccaverit", responsorium "Lapides preciosi", werset "Hec", responsorium "O quam metuendus", werset "Vere Dominus"

W trzecim nokturnie śpiewano antyfony: "Qui habitat", "Templum Domini", "Benedicta", werset "Benedic Domine", ewangelie "Egressus Jesus" lub "Non est arbore mala bona", responsorium "Sanctificavit Dominus", werset "Domus mea", responsorium "Vidi civitatem", werset "Vidi", responsorium "Terribilis est". następnie "Te Deum" z wersem "Hec est domus"¹³².

W laudesach śpiewano antyfony: "Domum tuam", "Domus mea", "Hec est domus", "Lapides preciosi" "Bene fundata", kapitulum "Vidi civitatem", hymn "Hoc in templo", werset "Adorate Domino", antyfonę do Benedictus "Mane surgens" i orację "Deus qui nobis"

W prymie śpiewano antyfonę "Domum tuam" Po zakończeniu prymy celebrowano poranną mszę świętą "Letare Jerusalem", a następnie odbywała się procesja do innego kościoła podobnie jak w uroczystość Zdobycia Jerozolimy¹³³.

Tercję celebrowano śpiewając antyfonę "Domus mea", kapitulum "Unusque", responsorium "Domum tuam", wersety "In longitudine" i "Benedic Domine" oraz kolektę "Deus qui invisibiliter" Po tercji celebrowano sumę "Terribilis est locus" W dalszym ciągu liturgię sprawowano jak w uroczystość Zdobycia Jerozolimy.

W liturgii największych świąt u nyskich bożogrobców w XIV wieku, zgodnie z duchowością zakonu, wyraźny był nurt pasyjny, ale także obecny jest nurt paschalny. Teksty liturgiczne ukazują misterium paschalne integralnie pojęte, Tajemnicę Krzyża łączą z Chrystusowym Zmartwychwstaniem.

¹³² LO, 116r—116v

¹³³ LO, 116v